

γαγεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ζητήσεις, ἐξαγγέλλει δ' ὁμοῦς ἐναργῶς τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ κρατοῦσαν διάθεσιν. Ἐκτιμῶν καὶ μιμούμενος τοὺς ἀρχαίους ῥήτορας, ἰδίᾳ δὲ τοὺς Ῥωμαίους, ἐπεζήτησε τὴν ἀπλοποίησιν τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν διάδοσιν θεωρημάτων, ἅτινα ἦσαν εὐπρόσιτα εἰς τὴν κοινὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν. Ἀπέρριψε λοιπὸν τὰ δεσμὰ τῆς σχολαστικότητος καὶ ἐνέκρινε τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ κοινοῦ ὑγιοῦς νοῦ· ἀπεδοκίμασε τὰς εὐρεσιλογίας τῆς Σχολῆς καὶ ἐποίησε κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν κοινὴν ἀντίληψιν μετὰ τῶν πρακτικῶν αὐτῆς προϋποθέσεων, τῆς πίστεως εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν παράδοσιν. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, καθαπτόμενα δριμέως καὶ εὐφυῶς τῶν πεπαλαιωμένων σχολαστικῶν μεθόδων, διήγειραν ζωηρὰν αἴσθησιν καὶ ἐπέδρασαν ἐπὶ πολλοὺς ζηλωτὰς καὶ μιμητὰς τῆς ἀρχαιότητος, ἐν οἷς ὁ Ἀγρικόλας, ὁ Ἐρασμος, ὁ Βίβης, ὁ Νιζόλιος, ὁ Ῥάμος¹.

2. ΑΓΡΙΚΟΛΑΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Ῥοδόλφος Ἀγρικόλας (Rolf Huysman) ἐγεννήθη τῷ 1443 πλησίον τοῦ Gröningen καὶ ἐξεπαιδεύθη ἐν Löwen παρὰ τῷ Θωμᾷ Kempren. Μὴ στέργων τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν ἐτράπη ἐπὶ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας φιλολογίας καὶ ἐσπούδασε μάλιστα τὸν Κικέρωνα καὶ τὸν Κοϊντιλιανόν. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ μορφώσεως ἀπεδήμησεν εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἶτα εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνθα ἠκροάσατο τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ καὶ ἄλλων ἡμετέρων λογίων. Ἐπανελθὼν εἰς Γερμανίαν ἔδρασεν ἐν Worms καὶ Αἰδελβέργῃ διδάσκων καὶ

¹. Ἐκ τῶν περὶ Βάλλα διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ Maier E., *Die Willensfreiheit des L. Valla*. Bonn 1911.—Tribaudet A., *P. Valla*. Paris 1923.—Lefèvre F., *Entretiens avec P.V.* 4η ἐκδ. 1926.—Gillet R., *P.V. et la métaphysique*. Paris 1927.—Gnéguen P., *P.V.* 1928.—Brémond H., *Racine et Valla*. 1930.—Larbaud V., *P.V.* Paris 1931.—Maurois And., *Introduction à la méthode de P.V.* Paris 1933.—Mondor H., *Trois discours pour P. Valla*. Paris 1948.

συγγραφέων πρὸς ἀναγέννησιν τῆς ἐγκρίτου γραμματείας· τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν ἐξέμαθεν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου ἐπελθόντος τῷ 1485. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ¹ εἶναι ἄξια ἰδίως προσοχῆς τὰ τρία βιβλία τὰ «Περὶ διαλεκτικῆς ἐπινοήσεως»².

2. Ἡ Διαλεκτικὴ. Ὁ Ἀγρικόλας ἀντιμάχεται, ὡς καὶ ὁ Βάλλας, πρὸς τὴν περίπλοκον Διαλεκτικὴν καὶ σπουδάζει ὅπως τὰ διαλεκτικὰ ζητήματα ἀναγάγῃ εἰς τὴν ῥητορικὴν. Ἀνομολογῶν καὶ αὐτὸς τὴν χρησιμότητα τῆς Διαλεκτικῆς παρατηρεῖ ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ συγκινήσῃ ἕτερον, ἂν μὴ πρότερον διδάξῃ καὶ πείσῃ³. Ἄλλ' ἀποδοκιμάζει τὴν χρῆσιν περιτέχνων καὶ ἐπιτετηδευμένων μεθόδων, ὡς καὶ τὴν ἀσάφειαν καθόλου τῆς φιλοσοφίας. Αὕτη βασανίζεται, λέγει, περὶ αἰνίγματα, ἅτινα οὔτε εὖρον οὔτε θὰ εὖρωσιν ποτε τὸν Οἰδίποδα⁴. Μετὰ ταύτης ταλαιπωρούμεθα καὶ ἡμεῖς ζητοῦντες νὰ διασαφήσωμεν τὰς ἐννοίας καὶ νὰ ὀρίσωμεν, τί εἶναι ἕκαστον πρᾶγμα· πλὴν πρὸς τοῦτο λείπουσιν αἱ ἀληθεῖς διακρίσεις τῶν ὄντων. Ἀδυνατοῦντες δὲ νὰ δώσωμεν ὀρισμοὺς πρέπει νὰ ἀρκώμεθα εἰς περιγραφάς, αἵτινες ὀλίγον ἀπέχουσιν ἐκείνων⁵. Καὶ ἐν τοῖς ἠθικοῖς ζητήμασιν ὀλίγον ὠφελεῖ ἡ φιλοσοφία. Περὶ τοῦ ἐναρέτου δηλαδὴ βίου παρέχουσι διδάγματα καὶ οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μεμειγμένα μετὰ πλανῶν· διὸ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ καταφύγωμεν εἰς

1. Τὰ ἔργα τοῦ Ἀγρικόλα ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλάρδου τῷ 1539 ἐν δυσὶ τόμοις. Ἐνταῦθα περιλαμβάνονται αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ εἰς τὸ «De consolatione philosophiae» τοῦ Βοηθίου καὶ μεταφράσεις ἑλληνικῶν συγγραμμάτων.

2. De inventione dialectica, 1480 καὶ ὕστερον πολλάκις. Τὸ πρῶτον βιβλίον διαλαμβάνει περὶ τοῦ παλαιοῦ καὶ ἀμφιλεγομένου ζητήματος τῆς φύσεως τῶν καθόλου, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς χρήσεως χωρίων, τὸ δὲ τρίτον περὶ διεγέρσεως συγκινήσεως καὶ τέρψεως. Ὁ ἐν πολλοῖς ἀκολουθήσας τῷ Ἀγρικόλα Μελάγχθων ἐπαινεῖ σφόδρα τὸ σύγραμμα.

3. Ἐνθ. ἀνωτ. 1, proem.

4. Epist. 1,1.

5. Αὐτ. 1,5.

τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἣτις ἐδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὁδηγὸς καὶ οὐδέποτε ἀποπλανᾷ¹.

Ἐπὶ τούτων πάντων ὁ Ἀγρικόλας συμφωνεῖ τῷ Βάλλα. Ὁμοίως καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπίκρισιν τῶν Σχολαστικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, πλὴν ὅτι εἶναι ὀλιγώτερον δριμύς. Ψέγων ἐκείνων τὰς ἐντέχνους μεθόδους παρατηρεῖ ὅτι, ἀφ' ὅτου εἰσῆχθησαν εἰς τὰς Σχολὰς οἱ λεπτολόγοι τρόποι τοῦ συλλογίζεσθαι, ἐξηφανίσθη ἀπ' ἐκείνων ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία. Εἶναι μωρόν, λέγει, ὁσάκις προσάγομεν ἀπόδειξιν, νὰ δεικνύωμεν κατὰ ποῖον συλλογιστικὸν σχῆμα διεξάγεται. Βεβαίως δὲν ἀπορρίπτει ὅλως τὰς λογικὰς ἐρεῦνας περὶ τῶν σχημάτων τοῦ συλλογισμοῦ, ὑπομιμνήσκει δ' ὅμως ὅτι οἱ παλαιοὶ ἦσαν ἐνταῦθα ἀπλούστεροι καὶ φυσικώτεροι². Τὸν Ἀριστοτέλη πάλιν, χρησιμεύοντα τότε ὡς μόνον καθηγεμόνα εἰς τοὺς φιλοσοφοῦντας, δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ὑποτιμήσῃ ἀλλὰ δὲν παραλείπει νὰ παραστήσῃ ὡς γνώρισμα αὐτοῦ τὸ ὅτι δὲν λέγει ἀπλῶς καὶ σαφῶς, ὅτι ἀποφαίνεται ὡς μάντις κατὰ τρόπον σκοτεινὸν καὶ ἀμφίβολον. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ὀμνύωμεν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ἦτο μὲν ἐκεῖνος ἕξοχος ἄνθρωπος ἀλλὰ πάντως ἄνθρωπος. Ὡσαύτως δὲν παρέχει ἀπόλυτον πίστιν οὔτε εἰς τὸν Κικέρωνα οὔτε εἰς τὸν Κοϊντιλιανόν· διατηρεῖ ἐλευθερίαν περὶ τὴν ἐκλογὴν, οὐχὶ ὅπως εἰσέλθῃ εἰς βαθείας ἐρεῦνας ἀλλ' ὅπως πορίσῃ κανόνας πρὸς τὸ παρὸν ὠφελίμους³.

3. Τὰ καθόλου. Ἐν τῇ παλαιᾷ διαμάχῃ τῶν πραγματοκρατικῶν καὶ τῶν ὀνοματοκρατικῶν ὁ Ἀγρικόλας φαίνεται τηρῶν θέσιν τινὰ διαλλακτικὴν· δὲν ἐκφράζει σαφῆ γνώμην ἀλλὰ μόνον εἰκασίας διατυποῖ. Τὸ καθόλου, λέγει, εἶναι τὸ ἐν τῷ παριστῶν τὴν ὁμοιότητα πολλῶν. Τὰ ἐπὶ μέρος δηλαδὴ ὄντα τοῦ αὐτοῦ γένους ἢ εἴδους ἔχουσι πρὸς ἄλληλα ὁμοιότητα, ἣτις θεωρεῖται ὡς τὸ καθόλου καὶ εἶναι οὐσιῶδες εἰς ἐκεῖνα πάντα. Τὰ ὑποκείμενα

1. Epist. ἐνθ. ἄνωτ.

2. De invent. dial. 3.14.

3. Αὐτ. 1,3.

τῆς ἡμετέρας νοήσεως ἔχουσιν ιδιότητας διακρινούσας αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, ἀνηκούσας εἰς ἓν καὶ μόνον ἓν ἄτομον. Ἐχουσι δ' ὅμως καὶ ιδιότητας κοινάς, εἰς ἃς ἀποβλέπων ὁ νοῦς θεωρεῖ τὰ οἰκεῖα πράγματα ὡς ὅμοια καὶ λαμβάνει αὐτὰ ὡς ἓν κατ' ἔννοιαν· τὰς κοινὰς ιδιότητας ἢ τὴν κοινὴν ιδιότητα, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν ὁμοιότητα, λέγομεν καθόλου (universale) ¹. Τὸ καθόλου λοιπὸν προέρχεται ἐκ τῆς παραβολῆς ὁμοίων πραγμάτων ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀπλῶς ὑποκειμενικόν. Ὁ ἰσχυρισμός, λέγει, ὅτι τὸ καθόλου δὲν ὑπάρχει ἔξω τῆς ψυχῆς ἡμῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τύφλωσις. Διότι πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι ἀσχολοῦνται περὶ τὰ καθόλου καὶ ἐπιδιώκουσι νὰ μάθωσι τί εἶναι τὰ ἐκτὸς ἡμῶν πράγματα· ἐὰν ὅμως τὰ καθόλου ὑπῆρχον μόνον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, αἱ ἐπιστῆμαι θὰ κατέπιπτον εἰς ψιλὰ φαντάσματα. Τὰ καθόλου ἄρα ἔχουσιν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν ἔξω ἡμῶν. Ἐὰν δ' ἐρωτήσωμεν, τί ποτε εἶναι τὸ καθόλου τὸ ἐκτὸς τῆς ψυχῆς ἡμῶν, λαμβάνομεν τὴν ἀπάντησιν ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ζητήσωμεν εἰς τὰς οὐσιώδεις ὁμοιότητας τῶν πραγμάτων ². Αἱ ὁμοιότητες ὑπάρχουσιν ἔξω τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ τὰ πράγματα εἰς ἃ ἀνήκουσιν ³.

4. Ἐπίδρασις. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀγρικόλα δὲν ὑπῆρξε μικρὰ καὶ δὴ καὶ οὐ μόνον ἐν Γερμανίᾳ (ὅπου ὁ ἀνὴρ ἔδρασε μᾶλλον διὰ τῆς διδασκαλίας ἢ διὰ τῆς συγγραφῆς) ἀλλὰ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐν ταῖς Κάτω Χώραις. Πάντες ὅσοι δὲν εὔρισκον ἀποχρῶσαν τὴν

¹. Αὐτ. 1,4. «Si duas formas vel naturas ejusdem rationis viderimus in subiectis duobus esse, vocamus ea unum ratione. Id quod in utrisque est ejusdem rationis exitens, universale dicimus, ut sit universale nihil aliud, quam essentialis quaedam in multis, ut ita dicam, similitudo».

². Αὐτ. σ. 39 ἐξ.

³. Εἶναι συμφανὲς ὅτι τοιαῦτα ἀποφαινόμενος ὁ Ἀγρικόλας δὲν λαμβάνει μὲν ἐν τῷ ζητήματι σαφῆ θέσιν ἀλλ' ἀποκλίνει ὅπως οὖν εἰς τοὺς πραγματοκρατικούς. Ἐὰν μὴ ἤρκειτο εἰς τὴν ἀπλῆν βεβαίωσιν τῆς ὁμοιότητος τῶν πραγμάτων ἀλλ' ἠρεύνα τὸ πόθεν ἢ ὁμοιότης προέρχεται, πάντως θὰ καθίστατο ἐκδηλὸς πραγματοκρατικός.

σχολαστικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπεζήτουν ἀπλουστέραν καὶ λεπτοτέραν τῆς διανοήσεως μόρφωσιν, ἐνεκομποῦντο τὸ περὶ διαλεκτικῆς ἐπινοήσεως βιβλίον αὐτοῦ ὡς ἀναμορφωτικὸν τῆς φιλοσοφίας¹.

3. ΒΙΒΗΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Ἴσπανὸς φιλόσοφος Λουδοβίκος Vives ἐγεννήθη ἐν Οὐαλεγκία (Valencia) τῷ 1492 καὶ ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις. Τὸ κατὰ πρῶτον ἠσχολήθη περὶ τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν ἀλλὰ μὴ εὐρίσκων ἀσπαστὴν ἀπέστη αὐτῆς καὶ ἐτράπη ἐπὶ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν· ἐγκύψας δ' εἰς ταύτην καὶ ἐντεῦθεν ὀρμώμενος ἀντετάχθη κατὰ τῶν Σχολαστικῶν καὶ ἰδίᾳ κατὰ τῆς σχολαστικῆς Διαλεκτικῆς, ὡς ἐποίουν καὶ οἱ προγενέστεροι καὶ οἱ σύγχρονοι ἀνθρωπισταί. Ἀπορρίπτει λοιπὸν τὴν πολυφορτον ἐκείνην καὶ ἄσκοπον Διαλεκτικὴν καὶ κακίζει τοὺς μετ' ὀλιγωρίας ἀποβλέποντας εἰς τὰς ἀναγεννωμένας ἐπιστήμας καὶ διατρίβοντας περὶ σοφίσματα². Ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα παρέμεινε μόνον ὀλίγον χρόνον καὶ ὕστερον ἐγκατεστάθη μετὰ τῆς οἰκογενείας ἐν ταῖς Κάτω Χώραις, ὅπου εὔρε πρόσφορον ἔδαφος εἰς ἐπιστημονικὴν ἐνέργειαν. Κατῴκει δ' ἐν Brügge· ἀπὸ τοῦ 1523—1528 διέτριβε πολλάκις ἐν Λονδίῳ παρὰ τῷ βασιλικῷ οἴκῳ, μεθ' οὗ συνεδέθη διὰ συστάσεως τοῦ Θωμᾶ Μώρου, καὶ ἐχρησίμευε πιθανῶς ὡς διδάσκαλος τῆς πριγκιπίσσης Μαρίας. Μετ' ἀποδημίαν εἰς Παρισίους καὶ Βρέμην ἐπανῆλθεν εἰς Brügge, ἐνθα καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1540. Κατέλιπε δὲ πολλὰ ἔργα, ὧν σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἑξῆς· μικρὰ πραγματεία «Περὶ τῶν ἀρχῶν, αἵρέσεων καὶ ἐγκωμίων τῆς φιλοσοφίας»³ ἐπιγραφομένη καὶ ἀποτελοῦσα σύνοψιν τῆς

¹. Περὶ Ἀγρικόλα ἰδὲ Ihm G., Biographie R. Agr. 1893.—Faust A., Die Dialektik R. Agricolas (ἐν τῷ Archiv f. Gesch. der Philos. τόμ. 34 (1922)).

². Ἰδίᾳ μέμφεται τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, τοὺς Ἴσπανούς, ὡς ἀνδρείως ὑπερασπίζοντας τὸ φρούριον τῆς ἀμαθείας. (In pseudodialecticos σ. 38. 39. 59).

³. De initiis, sectis et laudibus philosophiae. Löwen 1518.

ιστορίας τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας· λίβελλος κατὰ τῶν ψευδο-
διαλεκτικῶν ¹, καὶ τὸ μέγα ἐγκυκλοπαιδικὸν ἔργον «Περὶ τῶν ἐπι-
στημῶν» ², ἦτοι διεξοδικὸς ἔλεγχος τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, ἔτι
δὲ τρία βιβλία «Περὶ ψυχῆς καὶ ζωῆς» ³.

2. Ἐλεγχος τῆς Διαλεκτικῆς. Ὁ Βίβης μεμψιμοιρεῖ ἐπὶ
τῇ καταπτώσει τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῇ ἐλλείψει ὀρθῆς ἐννοίας τῆς
ἀληθείας, ἔτι δ' ἐπὶ τῇ ἀσαφείᾳ τῶν παλαιῶν καὶ μάλιστα τοῦ Ἀρι-
στοτέλους. Καθάπτεται σφοδρῶς ἰδίᾳ τῆς κρατούσης Διαλεκτι-
κῆς, ἣν εἶχεν ἐπιμελῶς σπουδάσει, καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἐπιθυμεῖ
νὰ λησμονήσῃ αὐτὴν καὶ ὅτι ἡ περὶ ταύτην ἀσχολία εἶναι ματαία
χρόνου ἀπώλεια ⁴. Παραπνεῖται δὲ ὅτι ἡ Διαλεκτικὴ ἀπέβη πολυ-
πλοκος ἐπιστήμη καὶ ὅτι ἤδη ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέ-
μειξαν μετ' αὐτῆς πολλὰ ἀλλότρια καὶ τούτου ἕνεκα ἀπεμάκρυναν
ταύτην ἀπὸ τοῦ οἰκείου καὶ κυρίου σκοποῦ, ὅστις ἔγκειται ἐν τῇ
παροχῇ ὄργανου τῆς νοήσεως πρὸς ἔλεγχον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ
ψευδοῦς ⁵. Ἡ Διαλεκτικὴ (Λογικὴ) δηλαδὴ πρέπει νὰ περιορίζη-
ται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τύπων τῆς νοήσεως· ὁ Ἀριστοτέλης δ'
ὅμως, στοιχῶν τῷ Πλάτωνι, ἐχρησιμοποίησεν αὐτὴν εἰς κρίσιν
τῶν πραγμάτων καὶ κατέστησε γνώμονα τῶν ἐπιστημῶν, ὥσει
ἡδυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, πρὶν εἰσέλ-
θωμεν εἰς τὰς ἐπιστήμας, ὧν ἀπλοῦν ὄργανον εἶναι ἡ Διαλε-

¹. Τὸ ἤδη μνημονευθὲν In pseudodialecticos. Löwen 1519.

². De disciplinis, 1531 καὶ ὕστερον πολλάκις. Τοῦ ἔργου τούτου τὸ πρῶτον
μέρος περιλαμβάνει ἑπτὰ βιβλία De causis corruptarum artium, τὸ δὲ δεύ-
τερον πέντε βιβλία De tradendis disciplinis, τέλος δὲ τὸ τρίτον πλήθος λο-
γικῶν καὶ ὄντολογικῶν πραγματειῶν, ἦτοι τρία βιβλία De prima philosophia,
De censura veri καὶ ἄλλα.

³. De anima et vita, 1539, ἔπειτα πολλάκις. Ἀπαντὰ τὰ ἔργα τοῦ Βίβης
ἐξεδόθησαν ἐν ὀκτῶ τόμοις ὑπὸ τοῦ Γρ. Majans, 1782-1790. Ἐκλεκτὰ ἔργα
τοῦ Βίβης μετὰ μεταφράσεως καὶ εἰσαγωγῆς ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ J. Wyche-
gram, ἐν Βιέννῃ 1883.

⁴. In pseudodial. σ. 39. 59.

⁵. Αὐτ. 58. De caus. corr. art. 3,2.

κτική¹. Ούτω μέμφεται τούς δύο μεγάλους φιλοσόφους, ότι υπέλαβον τήν Διαλεκτικήν ὡς πραγματικήν ἐπιστήμην καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τυπικήν· ὅτι ἐθεώρησαν αὐτήν ὡς μέτρον τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους πασῶν τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων· ὅτι προσένειμαν εἰς τήν Διαλεκτικήν ὅ,τι ἐπ' ἀληθείας εἶναι ἔργον ἀπασῶν τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰσήγαγε, λέγει, τὰς κατηγορίας εἰς τήν Λογικήν λαβὼν αὐτάς ἐκ τῆς Μεταφυσικῆς, εἰς ἣν καὶ ἀνήκουσιν· οὔτε τὸν ἀριθμὸν οὔτε τὴν τάξιν αὐτῶν ἀπέδειξεν, ἀλλὰ καθώρισεν αὐθαιρέτως ὑποστὰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων καὶ τῶν Μεγαρικῶν². Ἐπὶ τούτοις δὲ υπέλαβεν ὅτι αἱ ἔννοιαι ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς οὐσίας τῶν πραγμάτων· πλημμελῶς, διότι αἱ οὐσίαι καθ' ἑαυτάς εἶναι ἡμῖν ἀγνωστοί. Ἐπρεπε λοιπὸν (ὁ Ἀριστοτέλης) νὰ ἄρξῃται οὐχὶ ἀπὸ τῶν οὐσιῶν (*essentiae*) ἀλλ' ἀπὸ τῶν ποιότητων καὶ ἰδιοτήτων (*inhaerentiae*), αἵτινες παρέχονται ὑπὸ τῶν φαινομένων καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχὴν τῆς γνώσεως³. Ἐτέρα ἔνστασις κατὰ τοῦ Σταγίριτου εἶναι αὕτη, ὅτι ὠρμήθη ἀπὸ τινῶν ἐννοιῶν καὶ κρίσεων ὡς «ἀμέσων καὶ πρώτων» (*immediata et prima*), ὡς ἀξιωματῶν καὶ «ἐσχάτων ἀρχῶν», ὑπολαβὼν ἐκείνας δογματικῶς ὡς ἀναντιλέκτους καὶ μὴ ἐπιχειρήσας νὰ δικαιολογήσῃ ἀκριβέστερον. Ἀλλὰ δὲν δύνανται, λέγει, νὰ θεωρηθῶσιν ὡς βέβαιαι ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δῆθεν τυγχάνουσι καθολικοῦ καὶ ἀναγκαίου κύρους· ὁ ἐπικαλούμενος τὴν συμφωνίαν τῶν φιλοσόφων καὶ τὸν ὑγιᾶ ἀνθρώπινον νοῦν παραβλέπει τὴν πεῖραν καὶ ἀγνοεῖ ὅτι αἱ λεγόμεναι πρώται καὶ ἄμεσοι ἀρχαὶ δὲν εἶναι κοιναὶ καὶ πάντοτε αἱ αὐταὶ ἀλλὰ παραλλάσσουν κατὰ χρόνους καὶ ἀνθρώπους⁴. Ἐὰν δ' ἐκεῖνος ἰσχυρίζηται ὅτι αἱ ἐσχάται ἀρχαὶ προσγίνωνται δι' ἐπαγωγῆς, παρορᾷ ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἀδυνατεῖ νὰ παράσχῃ τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς καθολικότητος τῶν περιπτώσεων καὶ τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ συμπεράσματος· διότι ἡ ἐμπειρία ἐμφαίνει ἄπειρον ποικιλίαν, μὴ ἐπιτρέπουσαν νὰ

1. De caus corr. art. 1,1.

2. Αὐτ. 3,3.

3. De discipl. pars 1. Lib. 3. σ. 373 ἐξ.

4. Αὐτ. σ. 377.

συναγάγωμεν ἀσφαλῆ καθολικὰ συμπεράσματα ἀλλὰ τὸ πολὺ νὰ προέλθωμεν εἰς σχετικὰς καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον γενικὰς ἀποφάνσεις. Ἄλλως δὲ αἱ ἔκπαλαι σχηματισθεῖσαι περὶ κόσμου παντοῖαι θεωρίαι, ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης διαψευθεῖσαι, πείθουσιν ὅτι ἡ συλλογὴ τῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεων δὲν ὀδηγεῖ εἰς ἀληθῶς καθολικὰς κρίσεις ¹.

Ἐλέγχων ὁ Βίβης τὴν περὶ κρίσεων καὶ προτάσεων ἔρευναν τοῦ Ἀριστοτέλους παρατηρεῖ ὅτι τὸ μέρος τοῦτο ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν Γραμματικὴν ἢ εἰς τὴν Λογικὴν. Ὀλιγώτερον δ' ἐπικρίνει τὴν περὶ συλλογισμοῦ διδασκαλίαν, μόνον ὅτι εὕρισκε αὐτὴν λεπτολόγον καὶ νομίζει ὅτι τὰ Ἀναλυτικὰ ὕστερα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος οὐχὶ εἰς τὴν Λογικὴν ἀλλ' εἰς τὴν Ψυχολογίαν ². Περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Σταγίριτου ἀποφαίνεται ὅτι ἐπηύξησαν τὰς πλάνας τοῦ διδασκάλου καὶ συνανέμειξαν τὰς ἐπιστήμας ³. Μεμφόμενος λοιπὸν τὴν παραδεδομένην Διαλεκτικὴν καὶ ἐπιθυμῶν νὰ καθάρη καὶ διορθώσῃ αὐτὴν γνωματεύει ὅτι πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ ταύτη ὡς βᾶσις ἢ Γραμματικὴ· οἱ νόμοι τῆς Γραμματικῆς καὶ τῆς Διαλεκτικῆς πρέπει νὰ ρυθμίζωνται κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν νόησιν, οὐχὶ δὲ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ νόησις κατὰ τοὺς νόμους τῆς Γραμματικῆς καὶ τῆς Διαλεκτικῆς ⁴. Οὕτως οἱ κανόνες τῆς Διαλεκτικῆς θὰ προέρχωνται ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἡμετέρας νοήσεως. Καθαιρομένη ἢ Διαλεκτικὴ καὶ ἀπαλλαττομένη τῶν ἄλλοτριῶν στοιχείων θὰ ἀπλοποιηθῇ ⁵ καὶ θὰ προσαρτηθῇ εἰς τὴν Ῥητορικὴν. Ἔργον δὲ θὰ ἔχῃ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν κοινῶν τόπων καὶ τὴν εἰς τούτους ὑπαγωγὴν τῶν μερικῶν περιπτώσεων πρὸς σχηματι-

¹. Αὐτ. σ. 377.

². De caus. corrupt. art. 3,2 καὶ 3.

³. Κακίζονται μάλιστα οἱ Ἀραβες ὡς ἐπαυξήσαντες τὰς πλάνας καὶ παρασυρθέντες ὑπὸ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. (Αὐτ. 3,4. 5,3.).

⁴. In Pseudodial. σ. 41.

⁵. Ἀπαιτεῖται ἀπλοποίησις τῆς Διαλεκτικῆς, ὥστε νὰ μὴ ἀποβάλλωσιν οἱ νέοι χάριν αὐτῆς πολὺν χρόνον. (In Pseudodial. σ. 58). Τοιαῦτα δοξάζων ὁ Βίβης δὲν ἐρευνᾷ βαθέως τοὺς τύπους τῆς νοήσεως.

σμόν ὀρθῶν κρίσεων¹. Δὲν θὰ ζητῆ πανταχοῦ ἀποδείξεις ἀλλὰ θὰ ἀρκῆται εἰς τὴν πιθανότητα². Τοιουτοτρόπως ἐργαζομένη ἢ ἐπιστήμη αὕτη θὰ καταστῆ ὄργανον τῶν ἐπὶ μέρος ἐπιστημῶν, αἵτινες εἰσάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων³.

Περὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐκάστων διαλαμβάνων ἀρύεται πολλὰ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν συγχρόνων Σχολῶν. Καὶ ἐνταῦθα ψέγει τοὺς Ἀριστοτελικούς ὅτι ἀφωσιώθησαν εἰς τὰ δύσκολα συγγράμματα τοῦ ἀρχηγέτου, τὴν Ὀντολογία, τὴν Φυσικὴν καὶ τὴν περὶ Οὐρανοῦ θεωρίαν, παρημέλησαν δὲ ἄλλα λίαν διδακτικά, ὅποια εἶναι ἡ Ζωολογία καὶ ἡ Μετεωρολογία⁴. Λόγον δὲ ποιούμενος περὶ τῆς Φυσικῆς, τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Μαθηματικῆς ἐπικρίνει τοὺς περιοριζομένους εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀπαιτεῖ αὐτοτελῆ ἔρευναν καὶ παρατήρησιν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως. Μόνον διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως, λέγει, καὶ τοῦ πειράματος θὰ μάθωμεν τὴν φύσιν, ὡς ἐποίουν οἱ ἀρχαῖοι. Θὰ ἀρχώμεθα ἀπὸ τῆς κατ' αἴσθησιν γνώσεως καὶ θὰ ὀρμώμεθα ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἵνα ἀνέλθωμεν εἰς τὰ αἷτια. Πλὴν ὅμως ἡ γνῶσις τῶν αἰτίων καὶ τῆς ἀληθοῦς οὐσίας τῶν πραγμάτων εἶναι δυσχερὴς καὶ δὲν ἐδόθη εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν· ἀδυνατοῦντες νὰ προσάγωμεν ἀποδείξεις καὶ νὰ εἰσδύνωμεν εἰς τὸ βάθος τῆς φύσεως θὰ ἀρκώμεθα μετὰ τῆς Διαλεκτικῆς εἰς τὴν πιθανότητα⁵.

3. Ψυχολογία. Κατὰ τοιαύτην μέθοδον ἐθεράπευσε τὴν παιδαγωγικὴν⁶ καὶ μάλιστα τὴν ψυχολογίαν. Διὰ τοῦ συγγράμμα-

1. Ἡ περὶ κρίσεως καὶ εὐρέσεως θεωρία θὰ εἶναι οὐσιῶδες μέρος τῆς Διαλεκτικῆς. (De caus. corrupt. art. 3,5).

2. Αὐτ. σ. 118.

3. De caus. corrupt. art. 3,3.

4. Αὐτ. 5,2.

5. Οὕτω πως ἡ διανόησις τοῦ Βίβη προσλαμβάνει χροιάν τινα σκεπτικὴν καὶ τρέπεται πρὸς τὴν θρησκείαν, ἵνα εὖρη πρακτικὴν ἀσφάλειαν. (Αὐτ. 3,2-6).

6. Ὁ Βίβης ἔχει σπουδαιότητα ἐν τοῖς συγχρόνοις ὡς παιδαγωγός, πολλάς δ' ἐννοίας αὐτοῦ παιδαγωγικὰς ἀνέπτυξαν ὕστερον οἱ Ἰησοῦται.

τος «Περὶ ψυχῆς καὶ ζωῆς» ἐπήνεγκεν ἀνακαίνισιν τῆς ψυχολογίας, ὑφ' ἧς τίθεται ἤδη πρόβλημα οὐχὶ ὁ καθορισμὸς τῆς ἀγνώστου «οὐσίας» τῆς ψυχῆς ἀλλ' ἡ διακρίβωσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τῆς συναφείας αὐτῶν. Διαγράφων τὰς περὶ τὸ ζήτημα τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς δυσχερείας παρατηρεῖ ὅτι δὲν διαφέρει ἡμῖν νὰ μάθωμεν τί εἶναι ἡ ψυχὴ ἀλλὰ πῶς ἐνεργεῖ, τίνες εἶναι αὐτῆς αἱ λειτουργίαι. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα κατὰ τρόπον ἐμπειρικὸν καὶ περιγραφικὸν πόρρω ἀπέχοντες πάσης θεωρητικῆς καὶ θεολογικῆς ἀρχῆς. Εἶναι σημειῶδες ὅτι ὁ Βίβης συνάπτει στενῶς τὰς ἐννοίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ζωῆς. Θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς ἀρχὴν τῆς ζωῆς καὶ δὴ καὶ πάσης ὀργανικῆς ζωῆς, οὐχὶ μόνον ἀρχὴν τῆς συνειδητῆς ζωῆς. Περιγράφει δὲ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀπὸ ἀπόψεως φυσιολογικῆς καὶ ἐφαρμόζει συντόμως τὴν τότε ἰσχύουσαν φυσιολογίαν ¹. ἐξετάζει τὴν μνήμην καὶ ὑποτυποῖ τοὺς νόμους τοῦ συνειρμοῦ, ἐπὶ δὲ τούτοις προβαίνει εἰς διεξοδικὴν ἔρευναν τῶν παθῶν καὶ ἀποφαίνεται ὅτι τὸ πάθος μόνον δι' ἑτέρου πάθους δύναται νὰ θεραπευθῇ ².

4. Ὀντολογία. Ἐν τῇ ὄντολογίᾳ στοιχεῖ ἐν πολλοῖς τῷ Ἀριστοτέλει, ποιῶν δὲ κέντρον τὴν ἐννοίαν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς δημιουργίας ὁμολογεῖ ὅτι ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δὲν παρέχει ὁ θεωρητικὸς νοῦς ἀλλ' ἡ ἠθικὴ ἐνδεια. Ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ἀποκλίνει τοῦ Σταγίριτου καὶ προσεγγίζει πρὸς τὴν πλατωνικὴν καὶ στωϊκὴν θεωρίαν ὡς συγγενεστέραν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Ἐν ταῖς διαλεκτικαῖς ζητήσεσι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνεχιστῆς τοῦ ἔργου τοῦ Βάλλα, οὗ ὅμως πολ-

¹. Ἐδρα τῆς γνώσεως εἶναι, λέγει, ὁ ἐγκέφαλος, ὅστις πληροῦται λεπτοτάτου ἀέρος (spiritus tenuissimus) καὶ ἐξ οὗ ἐκπορεύονται τὰ νεῦρα· αἱ δονήσεις τοῦ ἐγκεφάλου συνάπτονται πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως. Ἀλλ' ἡ ζωτικὴ δύναμις ἐδρεύει ἐν τῇ καρδίᾳ, ὅπου φαίνεται τὸ πρῶτον καὶ τὸ ἔσχατον σημεῖον τῆς ζωῆς καὶ ὀπόθεν ἐκπηγάζουσιν αἱ θυμικαὶ καταστάσεις. Μόνον δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐδημιουργήθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἐνῶ ἡ ψυχὴ τοῦ ζώου καὶ τοῦ φυτοῦ ἐγεννήθη διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ὕλης.

². Ἐπιθι τὸ τρίτον βιβλίον τοῦ εἰρημένου συγγράμματος.

λους νεωτερισμούς αποδοκιμάζει ως βεβιασμένους¹. Σπουδάζων να άπλοποιήση την Διαλεκτική και έλέγχων την σχολαστικήν μέθοδον εισέρχεται εις επίκρισιν τῶν δύο μεγάλων ἡμῶν φιλοσόφων, οὓς φαίνεται ὅτι δέν κατενόησεν. Ἐμπορούμενος δέ άκρως έμπειρικῆς και αίσθησιοκρατικῆς αντίλήψεως ύπολαμβάνει ως αδύνατον τήν διάγνωσιν τῆς οὐσίας και φαντάζεται ὅτι οἱ τύποι τῆς νοήσεως εἶναι άλλοι παρά τούς τύπους τῆς πραγματικότητας. Ὅπως δέποτε εἶναι άξία προσοχῆς ἡ έν τοῖς χρόνοις εκείνοις έντονος άπαίτησις αὐτοῦ ὅπως παρατηρῶμεν και έξετάζωμεν άμέσως τήν φύσιν, έτι δέ άξιολογώτερα ἡ περί ψυχῆς θεωρία, δι' ἧς κατέστη ὁ εἰσηγητῆς τῆς έμπειρικῆς ἡ φυσιολογικῆς λεγομένης ψυχολογίας. Ἐν πολλοῖς πάλιν έγένετο πρόδρομος τοῦ Βάκωνος και τοῦ Καρτεσίου².

4. ΝΙΖΟΛΙΟΣ

1. Βίος και συγγραφή. Ὁ Μάριος Νιζόλιος (M. Nizolios) έγεννήθη τῷ 1498 έν Βρεσκέλλη, έν τῷ δουκάτῳ τῆς Μοδένης, και ἡσχολήθη διά βίου περί τήν έρμηνείαν τοῦ Κικέρωνος, ἧς έργασίας καρπός εἶναι τὸ περιώνυμον σύγγραμμα «Θησαυρός τοῦ Κικέρωνος»³. Ὅτε ὁ έν Μεδιολάνῳ καθηγητῆς τῆς ρητορικῆς Μᾶρκος Ἄντωνιος Majoragio καθήψατο τῶν Παραδόξων τοῦ Κικέρωνος, ὁ Νιζόλιος άντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ και άντιμαχόμενος συνέγραψε τὸ έργον τὸ έπιγραφόμενον «Περὶ τῶν άληθῶν άρχῶν και τοῦ άληθοῦς τρόπου τοῦ φιλοσοφεῖν κατὰ τῶν ψευδωνύμων φι-

¹. De caus corrupt. art. 3,7.

². Περὶ τοῦ Βίβη διέλαβον άλλοι τε και οἱ Böök E., Lud. Vives. 1887—Hoppe Gerh., Die Psychologie des L. Vives. Erl. 1901—Kater Th., L. V. und seine Stellung zu Aristoteles. Erl. 1908—Rivari E., L. V. Bolog. 1922—Graf P., L. V. als Apologet. Freib. 1932—Marafion Greg., L. Vives. Madrid 1942.

³. Τὸ έργον τοῦτο έξεδόθη τῷ 1536 έπιγραφόμενον «Obersationes in M. T. Ciceronem», ύστερον δέ (τῷ 1538) έπηυξημένον ύπὸ τήν έπιγραφήν «Thesaurus Ciceronianus».

λοσόφων βιβλία τέσσαρα»¹, ὅπερ ἐξέδωκε τῷ 1553 ἐν Πάρμῃ, ἐνθα τότε ἐδίδασκειν. Ὑστερον ἐδίδαξε, σφόδρα ὦν πρεσβύτης, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Σαβιονέτης, ὅπου καὶ ἀπέθανε, πιθανῶς τῷ 1576.

2. Ἀπόκρουσις τῆς διαλεκτικῆς. Ὁ ἀνὴρ οὗτος καθάπτεται σφοδρῶς τῶν σχολαστικῶν διαλεκτικῶν καὶ μεταφυσικῶν ὡς ψευδοφιλοσόφων, ὧν αἱ ἀρχαὶ εἶναι τόσον ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὅσον τὸ ὕδωρ πρὸς τὸ πῦρ. Οὗτοι ἀκολουθοῦσι, λέγει, πιστῶς εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀσπάζονται τὰ διδάγματα αὐτοῦ πάντα ὡς ἀληθῆ καὶ ἀναντίλεκτα². Βεβαίως πολλὰ ἐκεῖνος ἀξιόλογα ἐδίδαξεν ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν γενικῶς ὡς ἀσφαλῆς ὁδηγὸς ἄλλως τε καὶ διότι πολλὰ τῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερόντων συγγραμμάτων δὲν εἶναι γνήσια ἀλλὰ μόνον περιλήψεις τῶν γνησίων³. Οὐδ' ἄλλος τις τῶν παλαιῶν δύναται νὰ γίνῃ ἡμῖν καθηγεμών⁴. Ὁ μὲν Πλάτων, καίπερ ὦν ἀξιόλογος, εἶναι μᾶλλον ῥήτωρ καὶ ποιητῆς ἢ φιλόσοφος, ὁ δὲ Κικέρων ἐμφορεῖται σκέψεως⁵. Ἴνα χωρήσωμεν ὀρθῶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀπαιτεῖται ὡς ἄφυκτος ὅρος ἡ γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης,

1. De veris principiis et vera ratione philosophandi contra Pseudophilosophos libri IV, 1553. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη πάλιν ὑπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Antibarbarus philosophicus», τῷ 1671 καὶ 1674.

2. De ver. princ. (ἔκδ. 1553) 1,2.

3. Αὐτ. 4,6. 4,7. σ. 445. Εὐστοχα διδάγματα εὕρσκει ὁ Νιζόλιος ἐν τοῖς ἠθικοῖς καὶ τοῖς φυσικοῖς συγγράμμασι τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐτι δ' ἐν τοῖς ῥητορικοῖς καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν ζώων, οὐχὶ δ' ὅμως ἐν τοῖς λογικοῖς καὶ ὄντολογικοῖς ἔργοις· τὰ τελευταῖα ταῦτα, ἅτινα οἱ ψευδοφιλόσοφοι ἐκτιμῶσιν, αὐτὸς θεωρεῖ ὡς συγκεχυμένα καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ πολλοῦ ἐπιβλαβῆ. (Αὐτ. 3,6 καὶ 7).

4. Προκρίνεται μὲν τῶν ἄλλων ὁ Ἀριστοτέλης ἀλλὰ καὶ οὗτος πρέπει νὰ σπουδάζεται μετὰ περισκέψεως, ἵνα χωρίζωνται τὰ παρ' αὐτῷ ἀληθῆ ἀπὸ τῶν πλημμελῶν. Ὑπομιμνήσκειται δὲ ὁ κανὼν «ubi (Aristoteles) bene dicit, nihil melius, ubi male, nihil pejus exegitari potest». (Αὐτ. 4,7. σ. 345. ἐξ.).

5. Αὐτ. 4,7 σ. 344.

ἐν αἷς ἐγράφησαν πάντα τὰ γνώσεως ἄξια, ἐπιμελῆς ἀνάγνωσις τῶν ἐγκρίτων συγγραφέων καὶ γνώσις ἀκριβῆς τῆς Γραμματικῆς καὶ τῆς Ῥητορικῆς, ἔτι δ' ἐλευθερία κρίσεως καὶ σαφήνεια ἐκφράσεως¹. Τὴν θέσιν τῆς Διαλεκτικῆς καὶ τῆς Μεταφυσικῆς, αἵτινες τίθενται ἐκποδῶν, καταλαμβάνει ἡ Ῥητορικὴ, ἥς ὡς πρῶτον μέρος θεωρεῖται ἡ Γραμματικὴ². Ἡ Ῥητορικὴ εἶναι γενικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη διδάσκουσα ὅπως ὀρθῶς καὶ καλῶς λέγωμεν περὶ πάντων· ἐπιδιώκει τὴν ὀρθὴν μὀρφωσιν τῶν νοημάτων, τῶν ἀποδείξεων καὶ τῶν ἐκφράσεων³. Κατ' ἄλλον δὲ πάλιν διάφορον τρόπον διαιροῦνται πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι εἰς γενικὰς καὶ μερικὰς· εἰς τὰς γενικὰς ὑπάγονται ἡ Φιλοσοφία καὶ ἡ Ῥητορικὴ, ὧν ἐκείνη μὲν ἀσχολεῖται περὶ τὰ πράγματα αὕτη δὲ περὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὴν πρὸς τὸν λόγον σχέσιν αὐτῶν. Καὶ ἡ μὲν Ῥητορικὴ θεωρεῖται ὡς ἀμέριστος ἡ δὲ Φιλοσοφία διακρίνεται εἰς Φυσικὴν καὶ Πολιτικὴν⁴. Ἡ τοιαύτη διαίρεσις, καθ' ἣν Φιλοσοφία καὶ Ῥητορικὴ παρίστανται ὡς δύο μέρη τῆς καθόλου ἐπιστήμης, δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἕτερον ἰσχυρισμόν, καθ' ὃν ἐκεῖνοι εἶναι συναφεῖς καὶ ἀχώριστοι, ὡς τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ· οὔτε ἡ Φιλοσοφία ὑπάρχει ἄνευ τῆς βοήθειας τῶν ὀνομάτων οὔτε ἡ Ῥητορικὴ ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων. Μία καὶ ἡ αὕτη ἐπιστήμη καλεῖται Φιλοσοφία μὲν, καθ' ὅσον ἐμπεριέχει σοφίαν καὶ ἀρετὴν, Ῥητορικὴ δέ, καθ' ὅσον ἐνέχει τὴν δεξιότητα τοῦ ὀρθῶς λέγειν τὰ πράγματα⁵.

¹. Πρέπει νὰ φεύγωμεν τὰς προκαταλήψεις καὶ νὰ μὴ δεσμευώμεθα ὑπὸ τῆς φήμης οἰουδήποτε μεγάλου διδασκάλου· νὰ πιστεύωμεν δὲ μόνον εἰς ἡμᾶς αὐτούς, εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ τὸν νοῦν, τὴν πεῖραν καὶ ἀσκησιν. (Αὐτ. 1,1).

². Αὐτ. 3,8.

³. Ὁ ἀνὴρ ἀγανακτεῖ κατὰ τῶν κακῶν φιλοσόφων, διότι ἐστέρησαν τὴν Ῥητορικὴν τὴν ἰδίαν αὐτῆς κτῆσιν καὶ προσένειμαν εἰς τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Μεταφυσικὴν τὴν κρίσιν τὴν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἀποδείξεων καὶ τῶν λόγων. Κακῶς, λέγει, ἐχωρίσθησαν τὰ φύσει ἀπ' ἀλλήλων ἀχώριστα, ἡ εὐγλωττία καὶ ἡ σοφία. (Αὐτ. 3,8 σ. 269 ἐξ. 3,3 σ. 209 ἐξ.).

⁴. Ἡ Φυσικὴ περιλαμβάνει τὴν Θεολογίαν, τὴν Μετεωρολογίαν, τὴν Γεωγραφίαν, τὴν Φυσιολογίαν, ἡ δὲ Πολιτικὴ τὴν Ἠθικὴν, τὴν Οἰκονομικὴν. (Αὐτ. 3,3 σ. 213 ἐξ.).

⁵. Αὐτ. 3,3 σ. 210 ἐξ.

3. Τὰ καθόλου. Ὁ Νιζόλιος ἀποκρούει τὴν πραγματικότητα τοῦ καθόλου καὶ τοῦτο πράττων ἀναιρεῖ τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Μεταφυσικὴν ἔργον ποιεῖται κύριον τὸ νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν τὴν προϋποθέτουσαν τὴν πραγματικότητα τῶν καθολικῶν ἐννοιῶν¹. Ἀρνεῖται, παραπλησίως τῷ Βάλλα, ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ ὄντος (entis) εἶναι ἡ καθολικωτάτη καὶ ἀντ' αὐτῆς δέχεται τὴν τοῦ πράγματος ἐν εὐρυτάτῃ ἐκδοχῇ, διότι πρᾶγμα (res) σημαίνει καὶ τὸ ὑπάρχον καὶ τὸ μὴ ὑπάρχον². Διαρίνονται δὲ τὰ πράγματα εἰς δύο κυρίας κατηγορίας, εἰς οὐσίας δηλαδή καὶ ποιότητας καὶ αὗται πάλιν διαίρουνται εἰς δύο, ἤτοι εἰς μερικὰ (singularia) καὶ εἰς τὸ σύνολον αὐτῶν (multitudo rerum singularium), καθ' ὅσον λαμβάνονται καθ' ἕκαστον ἢ ὡς σύνολον. Οὕτω δὴ ἔχομεν τέσσαρα γένη πραγμάτων, εἰς ἃ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντα ἀνάγονται, τουτέστι οὐσίας, ποιότητας, μερικὰ καὶ σύνολα μερικῶν. Πρὸς τὰ γένη ταῦτα τῶν πραγμάτων ἀνάλογα εἶναι τὰ τέσσαρα γένη τῶν ὀνομάτων τῆς γλώσσης, ἤτοι τὰ οὐσιαστικά, τὰ ἐπίθετα, τὰ κύρια καὶ τὰ προσηγορικά. Τὰ οὐσιαστικά δηλαδή δηλοῦσι πράγματα καθ' ἑαυτὰ ὑπάρχοντα καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς οὐσίας· τὰ δ' ἐπίθετα ἐμφαίνουσι πράγματα ὑπάρχοντα ἐν ἑτέρῳ καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς ποιότητας· τὰ κύρια ὀνόματα σημαίνουσι πράγματα (οὐσίας ἢ ποιότητας) λαμβανόμενα μόνον καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ μερικὰ· τέλος δὲ τὰ προσηγορικά δηλοῦσι πράγματα (οὐσίας ἢ ποιότητας) λαμβανόμενα ἐν συνόλῳ καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὸ σύνολον τῶν μερικῶν³.

Τὴν μνημονευθεῖσαν διαίρεσιν τῶν πραγμάτων θέλει ὁ Νιζόλιος νὰ εἰσαγάγῃ ἀντὶ τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν, ἃς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐλέγξῃ ἀκολουθῶν ἐν πολλοῖς τῷ Βάλλα⁴. Ὡς οὐσίας

1. Αὐτ. 1,6. 7. 10.

2. Αὐτ. 2, 8. σ. 163.

3. Αὐτ. 2,9. 1,3 κέξ.

4. Ἐν τέλει ἀνάγει πάντα εἰς δύο θεμελιώδεις κατηγορίας, εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας καὶ τὴν τῆς ποιότητος. Τὴν «ἐνέργειαν» (actio) δὲν θεωρεῖ, καθὰ ὁ Βάλλας, ὡς ἰδίαν κατηγορίαν ἀλλ' ὑπάγει ὑπὸ τὴν ποιότητα. Ὡσαύτως

δὲ θεωρεῖ τὰ καθ' ἕκαστον, τὰ μερικά, ὧν τὴν γνῶσιν ἄνευ τῶν καθόλου ἀποφαίνει ὡς δυνατὴν καὶ προσέτι εὐκόλον¹. Οἱ διαλεκτικοί, λέγει, καὶ οἱ κακοὶ φιλόσοφοι ἐκλαμβάνουσι τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη ὡς ἐνάδας καὶ οὐχὶ οἷα εἶναι, σύνολα πραγμάτων· δὲν καταλαμβάνουσιν ὅτι ἐκεῖνα εἶναι ἀπλῶς διακεκριμένα σύνολα (*totia discreta*), συνιστώμενα ἐκ πολλῶν μερικῶν, ὧν αἰρομένων συναναιροῦνται εὐθύς καὶ ἐκεῖνα². Τὰ καθόλου δηλαδή, αἱ καθολικαὶ ἢ γενικαὶ ἔννοιαι, εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ περιληπτικαὶ ἔννοιαι³, περιλαμβάνουσαι ὑπὸ κοινὸν ὄνομα πλῆθος ἢ σύνολον πραγμάτων⁴· δὲν ἐσχηματίσθησαν, ὡς ὑπέλαβον οἱ Σχολαστικοί, δι' ἀφαιρέσεως εἰδικῶν τινῶν διορισμῶν ἀλλὰ διὰ περιλήψεως, συγκεφαλαιώσεως τῶν καθ' ἕκαστον ὁμοειδῶν⁵. Τὰ λεγόμενα λοιπὸν καθόλου εἶναι ἐπ' ἀληθείας ὀνόματα περιληπτικά, δηλωτικὰ πραγμάτων ὁμοειδῶν καὶ φύσει συναφῶν, οὐχὶ δὲ καθολικαὶ ἔννοιαι ἀναφερόμεναι εἰς καθολικὰς οὐσίας, εἰς ἐνάδας καθ' ἑαυτὰς ὑφεστώσας, εἰς οὐσίας ἄλλας παρὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰς σύνολον συναπτομένων πραγμάτων⁶. Ἐὰν τοιαῦται ὑπῆρχον, θὰ ὑπῆρχεν ἐκάστη αὐτῶν χωρὶς καθ' ἑαυτὴν καὶ συγχρόνως ὅλη ἐν πολλοῖς πράγμασιν, ὅπερ εἶναι παράδοξον⁷. Καὶ ἄλλα δὲ προσάγει ἢ ἐπαναλαμβάνει

εἰς τὴν ποιότητα ἀνάγει τὴν ποσότητα καὶ οἷονδήποτε συμβεβηκός. (Αὐτ. 2, 9. 2, 10. σ. 181 ἐξ.).

¹. Αὐτ. 1,7, σ. 48.

². Αὐτ. 1,4, σ. 23 ἐξ. 2,1, σ. 94 ἐξ.

³. Αὐτ. 3,7, σ. 256 «*Comprehensio est actio quaedam sive operatio intellectus nostri, qua mens hominis singularia omnia cuiusque generis simul et semel comprehendit*».

⁴. Ἄλλαι μὲν γενικαὶ ἔννοιαι δηλοῦσι πλῆθος μόνον ὁμοειδῶν πραγμάτων, οἷον στρατός, ἀγέλη· ἄλλαι δὲ πάντα τὰ ὁμοειδῆ, οἷον ἄνθρωπος. Αὐτ. 1, 7, σ. 50. 2, 1, σ. 94. 98.

⁵. Αὐτ. 1,7, σ. 50. 57. 3,7 σ. 25. 1,8, σ. 68. 4,8, σ. 349.

⁶. Δὲν στοχάζονται ἄρα τοῦ ὀρθοῦ οἱ πραγματοκρατικοί, ὁ Βοήθιος, ὁ Ἀλβέρτος, ὁ Θωμᾶς Ἀκυνάτης, ὁ Δούνσιος Σκῶτος, ἀλλ' οἱ ὀνοματοκράτικοί, ὧν προεξάρχει ὁ Ὀκκαμος (Αὐτ. 1, 6, σ. 46.).

⁷. Αὐτ. 1,8 σ. 75 «*In tota rerum natura nihil esse nec esse posse, quod unum et idem cum sit, eodem tempore totum et integrum possit*

ὁ ἀνὴρ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς ὑπάρξεως τῶν καθόλου ἀντικρούων τοὺς πραγματοκρατικούς. Οὕτω κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι ἄνευ τῶν καθόλου δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐπιστήμη (διότι δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη τῶν μερικῶν καθὸ ἀπείρων κατὰ τὸν ἀριθμὸν· εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωσθῶσι τὰ ἀπείρα καὶ ταῦτα μεταβλητά), παρατηρεῖ ὅτι οὐδεμία ἀνάγκη νὰ γνωσθῶσι πάντα τὰ καθ' ἕκαστον, ὅπερ εἶναι βεβαίως ἀδύνατον, ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ συμπεριληφθῶσι ταῦτα καὶ νοηθῶσιν ὁμοῦ ὡς ἀποτελοῦντα ὁλότητα καὶ νὰ θεωρηθῇ ἡ τοιαύτη ὁλότης (τὸ γένος) ὡς διαρκῆς ¹. Κατὰ δὲ τοῦ ἐπιχειρήματος πάλιν ὅτι ἄνευ τῶν καθόλου δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὔτε συλλογισμὸς οὔτε ἐπαγωγή (διότι ἐκεῖνος μὲν συνάγει ἐκ τοῦ καθόλου τὸ μερικόν, αὕτη δὲ τοῦναντίον ἐκ τοῦ μερικοῦ τὸ καθολικόν) ἀντιτάσσει τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἐν τούτοις δὲν πρόκειται περὶ τῶν καθόλου ἀλλὰ περὶ περιλήψεων καὶ συνόλων ². Ὁ μὲν συλλογισμὸς δηλαδή χωρεῖ ἀπὸ τῆς ὁλότητος (οὐχὶ τοῦ καθόλου) εἰς τὰ μέλη ἕκαστα αὐτῆς, ἢ δ' ἐπαγωγή ἀπὸ τῶν μελῶν ἑκάστων εἰς τὴν ὁλότητα (οὐχὶ τὸ καθόλου) ³. Κατὰ δὲ τῆς ἐνστάσεως τῶν πραγματοκρατικῶν, ὅτι τὸ κατηγορούμενόν τινος θὰ ἦτο ἀδύνατον ἄνευ τῆς ἐννοίας τοῦ καθόλου, ἀντιλέγει ὅτι τὸ κατηγορούμενον δὲν δηλοῖ πρᾶγμα ἀλλ' ὄνομα (γενικόν) ⁴. Ἐνταῦθα προσφυῶς παρατηρεῖ ὅτι δὲν θὰ ἐπετρέπετο κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν ὄρων ἐκδοχὴν νὰ κατηγορῶμεν κατὰ τινος μερικοῦ πράγματος τὸ οἰκεῖον γένος ἢ εἶδος· διότι ἐκεῖνο μὲν εἶναι μέρος, τοῦτο δὲ τὸ ὅλον ⁵. "Ὅθεν ἔπρεπεν, εἴαν ἠθέλομεν νὰ κυριο-

esse in multis vel singularibus subiectis distinctis vel speciebus quomodocumque differentibus».

¹. Αὐτ. 1,7, σ. 48 ἐξ. 54 ἐξ.

². Κατὰ τὸν Νιζόλιον δὲν ὑπάρχει τὸ καθόλου (universale) ἀλλὰ μόνον τὸ σύνολον, ἢ ὁλότης μερικῶν (universum). (Αὐτ. 1,6, σ. 41. 1,7. σ. 57).

³. Αὐτ. 1,7, σ. 56 ἐξ. 57 «Non enim de universalibus sed de universalibus fiunt demonstrationes et syllogismi nec quemodmodum vos dicitis, in argumentando fit progressus aut per syllogismum ab universalibus ad particularia, sed ab universalibus ad singula, aut per inductionem a particularibus ad universalia, sed a singulis ad universalia».

⁴. Αὐτ. 1,7, σ. 60 ἐξ.

⁵. Ὁ λέγων, φέρ' εἰπεῖν, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος εἶναι ὡσεὶ

λεκτῶμεν, νὰ ἐκφράζωμεν τὴν λεγομένην γενικὴν ἔννοιαν κατὰ πτώσιν γενικὴν ἀντὶ ὀνομαστικῆς· ἔπρεπεν ἐπὶ παραδείγματος νὰ λέγωμεν οὐχὶ «ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος» ἀλλ' «ὁ Σωκράτης εἶναι εἷς τῶν ἀνθρώπων»¹.

Κατὰ ταῦτα δὲν ὑπάρχουσι τὰ καθόλου οὔτε ὡς πράγματα οὔτε καὶ ὡς γενικαὶ παραστάσεις ἀλλὰ μόνον ὡς γενικὰ ὀνόματα. Δὲν ὑπάρχουσιν ἰδέαι καὶ κόσμος ἰδεατός, δὲν ὑπάρχουσιν ὑπερκόσμιοι οὐσίαι, ἀλλὰ μόνον μερικὰ πράγματα καὶ σύνολα αὐτῶν, τουτέστιν ἢ συναφῆ ἢ διακεκριμένα μεγέθη. Καὶ ἐπειδὴ πᾶν μέγεθος εἶναι ἔνυλον, ἔπεται ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἄυλοι γενικότητες· τὰ μὲν συναφῆ μεγέθη εἶναι σώματα, τὰ δὲ διακεκριμένα μεγέθη εἶναι πλήθη ἐκ συναφῶν μεγεθῶν συγκείμενα· εἰς ἐκεῖνα ἐφαρμόζεται ὁ διαμερισμὸς (partitio), εἰς δὲ ταῦτα ἡ διαίρεσις (divisio)². Ἀληθῆ λοιπὸν εἶναι μόνον τὰ καθ' ἕκαστον, καθὰ μαρτυρεῖ ἄλλως ὁ κοινὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων, ἡ φυσικὴ κλίσις αὐτῶν καὶ ἡ ὀρθὴ τοῦ λόγου χρῆσις ἢ καταδικάζουσα τὰς ψευδεῖς ἀφαιρέσεις καὶ τὰς τεχνικὰς λέξεις ὡς βαρβάρους³. Εἰς ἐκεῖνα ἀφορᾷ πᾶσα γνῶσις, εἴτε διὰ τῆς αἰσθήσεως γίνεται εἴτε διὰ τῆς νοήσεως⁴.

4. Ἐπισκόπησις. Ἐκ τῶν εἰρημένων εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Νιζόλιος ἐχώρησε περαιτέρω τῶν ἄλλων φιλολόγων τῶν ἀξιούντων

ἔλεγεν ὅτι τὸ θεμέλιον εἶναι ἡ οἰκία, ὅτι τὰ τριάκοντα εἶναι ἑκατόν, ἐνὶ λόγῳ ὅτι τὸ μέρος εἶναι τὸ ὅλον.

1. Αὐτ. 1,7, σ. 64 καὶ 65. 1,10, σ. 89.

2. Αὐτ. 1,7 σ. 13. 1, 10, σ. 80 ἐξῆς. Καὶ ὁμοίως δὲν παραλείπει μετὰ περισκέψεως νὰ προσθέσῃ ὅτι λέγει περὶ φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν πραγμάτων καὶ ὅτι τὰ θεῖα εἶναι ἀλλότρια τῆς ὕλης. (Αὐτ. 3,7, σ. 267). Ὡσαύτως ποιεῖται λόγον καὶ περὶ ψυχῆς. (Αὐτ. 1, 10, σ. 81).

3. Αὐτ. 1, προοίμ.

4. Ἡ αἰσθησις καὶ ἡ νόησις ἔχουσιν οὐχὶ διάφορα ἀλλὰ τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, ἦτοι τὰ μερικὰ. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον ὅτι ἡ νόησις συλλαμβάνει πλὴν τῶν καθ' ἕκαστον καὶ τὴν προσάλληλον σχέσιν αὐτῶν. (Αὐτ. 3,7, σ. 258 ἐξ.).

μεταρρύθμισιν τῆς Διαλεκτικῆς. Ἀπεφάνητο ὅτι αὕτη δὲν εἶναι, ὡς ὑπετίθετο, ἐπιστήμη τοῦ νοῦ καὶ δὲν ἔχει θέσιν ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐπιστημῶν· ἐκβαλὼν καὶ ταύτην καὶ τὴν μεταφυσικὴν κατέλιπεν ὡς κυρίαν ἐπιστήμην τὴν Ῥητορικὴν. Ἐπ' ἀληθείας δ' ὅμως δὲν ἀπέριψεν ὅλως τὰς ἐπιστήμας ἐκείνας ἀλλ' ἀπλῶς συνεχώνευσε καὶ ὑπήγαγεν εἰς τὴν Ῥητορικὴν. Ποιούμενος ῥητορικᾶς ἐρεύνας εἰσῆλθεν εἰς τὰ ὄντολογικὰ ζητήματα καὶ φιλοσοφῶν συνετάχθη μετὰ τῶν ἄκρων ὀνοματοκρατικῶν ὑπομιμνήσκων τὸν Ῥοσκελῖνον. Παρεκδεχόμενος δὲ ὡς ἀληθῆ μόνον τὰ μερικὰ καὶ καθ' ἕκαστον ἦτο εὐλόγον γὰρ κατολισθήσῃ εἰς τὸν ἐμπειρισμὸν καὶ τὸν ὑλισμὸν¹. Τὴν ἐπιστήμην δὲν ἀναφέρει εἰς ἀϊδίους οὐσίας καὶ αἰωνίους ἀρχὰς ἀλλ' εἰς συνήθη τῶν ἀνθρώπων δοξάσματα. Ὅπως ἂν ἔχη, διὰ τῆς ἐμπειρικῆς αὐτοῦ κατευθύνσεως προωδοποίησε τὴν ὕστερον (μετὰ ἓνα περίπου αἰῶνα) γενομένην τροπὴν τῆς φυσικῆς ἐρεύνης².

Εἰ καὶ μὴ ἐγένετο ὁ Νιζόλιος ἰδρυτὴς ἰδίας Σχολῆς, ὅμως τὰ διδάγματα αὐτοῦ ἔσχον εὐρείαν διάδοσιν παρά τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις³.

5. ΡΑΜΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Πέτρος Ῥᾶμος (Petrus Ramus, Pierre de la Ramée) ἐγεννήθη τῷ 1515 ἐν χωρίῳ τῆς Πικαρδίας καὶ ἀνῆκεν εἰς εὐγενῆ ἀλλ' ἐκπεσόντα οἶκον. Τὰς σπουδὰς διήνυσεν ἐν Παρισίοις καταθλιβόμενος τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπ' ἄκρας ἐνδείας, πρὶν τύχῃ ὑποστηρίξεως. Καὶ ἠσχολήθη μὲν συντόμως περὶ τὴν κρατοῦσαν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ λογικὴν ἀλλ'

1. Ἄλλο τὸ ζήτημα ὅτι διὰ λόγους προνοίας ὁμιλεῖ που περὶ θεοῦ καὶ ψυχῆς.

2. Αὕτη συνετελέσθη ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας διὰ τοῦ Τελεσίου.

3. Περὶ Νιζολίου ἰδὲ Glossner M., Nicol. v. Cusa und M. Nizolius. 1891—Batistella R., Nizolio. Treviso 1905—Tillmann B., Leibniz' Verhältnis zur Renaissance im allg. und zu Niz. im besondern. Bonn 1912.